

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

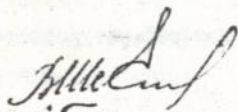
На правах рукопису

ШЕВЧЕНКО Валентина Михайлівна

ВИХОВАННЯ СПРАВЕДЛИВИХ ВЗАМИН ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

13.00.01 - Теорія і історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1994

АВ 30.706

Дисертація в рукопис

Робота виконана в Українському державному педагогічному
університеті ім. М.П.Драгоманова

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор
АРТЕМОВА Любов Вікторівна

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, професор
КАПЦЬКА Алла Йосипівна
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
СТРИЖ Катерина Іванівна

Провідна організація - Одеський державний педагогічний
інститут ім. К. Д. Ушинського

Захист відбудеться "22" вересня 1994 року
на засіданні спеціалізованої вченої ради К.ІІЗ.01.02 при
Українському державному педагогічному університеті
ім. М.П.Драгоманова за адресою: 252030 м.Київ-30, вул.Пи-
рогова,9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці
Українського державного педагогічного університету
ім. М.П.Драгоманова.

Автореферат розісланий "14" серпня 1994 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Досенко - Л.В.ДОЛИНСЬКА

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00756665 (Z)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність проблеми. Як засвідчує багатовіковий досвід людського суспільства, морально-етичні проблеми не втрачають своєї актуальності незалежно від конкретного суспільного ладу чи своєрідних особливостей того чи іншого історичного періоду. Кращі представники суспільства ніколи не припиняли пошуків шляху щодо поліпшення взаємин між людьми. Одні виходили з того, що досить змінити суспільство – і, як наслідок, зміниться людина. Інші вважали, що без якісно нової людини неможливо збудувати нове суспільство. Однак ніхто не ставив під сумнів саму необхідність гуманізації людських стосунків. Адже загально визнана справедливність у взаєминах між людьми оприяє позитивному морально-етичному формуванню як окремого індивідуума, так і суспільства в цілому.

Теоретичні положення про виняткове значення дошкільного віку в становленні особистості /О.В.Запорожець, О.М.Леонтьєв/ та про важливість стосунків для розвитку соціальної направленості особистості /В.М.М'ясищев/ визначають підвищення інтересу дослідників до проблеми морально-етичного виховання дитини у ранньому віці в умовах групи дитячого садка, цієї першої суспільної організації дітей /Ш.О.Амонашвілі, Л.В.Артемова, Я.Л.Колемінський, В.С.Мухіна, Т.О.Репіна, С.Г.Якобсон та ін./.

У ряді робіт переконливо доводиться, що без цілеспрямованого керівництва з боку педагога в групі утворюється ієрархія стосунків, яка негативно впливає на окремих її членів. Тому необхідно вести пошуки засобів, що протидіяли б цьому /Л.В.Артемова, К.Я.Вольцис, В.Я.Роронова, Т.О.Маркова, А.А.Рояк, О.П.Усова та ін./ і вітчизняні, й зарубіжні вчені /Р.Ванлєо, С.Гарвей, С.Ісаакс, К.Рубін, С.Смілянський/ відзначають, що

цілеспрямоване керівництво вільною грою являє собою ефективний засіб впливу на соціальний розвиток дитини, засвоєння нею соціальних норм і формування дружніх взаємин.

Дані Міжнародної асоціації морально-етичного виховання, яка координує співпрацю педагогів різних країн з цієї проблеми, засвідчують, що останнім часом одним із головних напрямів у пошуку оптимальних умов розвитку особистості дитини є створення таких дитячих груп, які вибудовують свої стосунки на нормах справедливості. Вживані сьогодні для визначення взаємин у групах терміни - "партнерство", "співпраця", "справедливі співтовариства" тощо - характеризують головні напрями пошуків у руслі гуманної педагогіки, схильної бачити в дитині особистість і орієнтуватися на її індивідуальність і творчу потенцію.

Орієнтація на внутрішні сили та самостійність дитини в процесі виховання набуває дедалі більшої популярності й дістала визначення як педагогіка співпраці. Основну її характерну ознаку визначає когнітивний аспект, що сприяє активному мисленню дітей в ході організованого навчально-виховного процесу, скерованого на самостійне вирішення суперечностей.

Виховання справедливих взаємин між дітьми передбачає формування в особистості маляти таких психічних новоутворень, які змінювали б мотивацію поведінки від егоїстичної до гуманної, альтруїстської. Педагогіка співпраці має бути використана на те, щоб виникла ініціативна діяльність вихованців, скерована на формування справедливих стосунків у дитячому середовищі.

Недостатня розробленість засобів корекції морально-етичних взаємин, а також потреба практики в конкретизації методики виховання справедливих стосунків у дитячому садку як у найбільш ранній соціальній організації визначили тему роботи - "Виховання

оправдливих взаємин між дітьми старшого дошкільного віку".

Об'єкт дослідження: виховання взаємин між дітьми дошкільного віку.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування справедливих взаємин між дітьми старшого дошкільного віку.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати і експериментально перевірити шляхи й засоби педагогічного керівництва процесом формування справедливих стосунків між дітьми старшого дошкільного віку в ігрових самодіяльних об'єднаннях.

В процесі дослідження було висунуто таку роботу гіпотезу: якщо сюжетно-рольова гра як провідна діяльність в дошкільному віці у своєму розвитку сягає рівня самодіяльності, то ефект її впливу на дітей - найоптимальнішим; якщо учасники гри є суб'єктами діяльності, то за відповідних умов педагогічного керівництва - забезпечення рівноправної участі всіх дітей у діяльності, формування адекватної самооцінки, реалізація зачатків самокерування тощо між дітьми будуть успішно утверджуватися справедливі стосунки.

Об'єкт, предмет і мета дослідження обумовили постановку таких завдань:

- на підставі аналізу психолого-педагогічної літератури й вивчення стосунків між дітьми в групі дитячого садка дослідити особливості взаємин в ігровій діяльності у старшому дошкільному віці;

- виявити педагогічні умови організації ігрової діяльності, які сприяють суб'єктній активності дітей у набуванні досвіду справедливих стосунків;

- розробити, науково обґрунтувати й експериментально перевірити організаційно-методичну систему, скеровану на устален-

ня в самодіяльних мікрогрупах справедливих стосунків з ініціативи самих дітей.

Методологічну основу дослідження складають положення психології та педагогіки про значення дошкільного дитинства для набуття морально-етичного досвіду в період формування новоутворень в морально-етичній сфері, про досвід як особливу форму освоєння довколишнього світу, психологічна концепція про діяльну суть людини і, зокрема, гри як провідної діяльності дитини дошкільного віку.

Для розв'язання поставлених завдань використовувались такі методи: аналіз філософської, психологічної, педагогічної й методичної літератури з досліджуваних проблем, аналіз програм виховання, спостереження над дітьми, безпосередні бесіди з ними, з вихователями та батьками, анкетування, соціометрія та педагогічний експеримент, складниками якого були констатуючий, формуючий і контрольний етапи.

Б а з а дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилась в дитячому садку № 309 міста Києва.

Н а у к о в а н о в и з н а дослідження:

- конкретизовано поняття справедливих взаємин між дітьми старшого дошкільного віку: справедливі стосунки передбачають позитивне ставлення дітей до морально-етичних норм спілкування, які регулюють спільну діяльність, а також поведінку у відповідності з цими нормами; виховання справедливих стосунків можна вважати ефективним за умови, якщо мотивом дотримання наявних правил є врахування інтересів іншої дитини;

- виявлено залежність між рівнем розвитку гри - самодіяльністю та її виховною функцією: гра справляє найбільший вплив на дитину за умови, якщо пробуджує самодіяльність учасників і вони

виступають як суб'єкти цієї діяльності;

- розкрито й обгрунтовано умови формування справедливих взаємин дошкільнят: організація спілкування на змістовно-оцінній основі, де діти самостійно створюють і оквалюють правила спільної діяльності, вимога щодо зиконання правил сприяє виникненню загальної думки, яка регулює поведінку учасників групи.

Особистий внесок дисертанта виявляється у визначенні організаційно-методичної системи виховання справедливих взаємин між дошкільнятами, завдяки якій корекція моральних стосунків у самодіяльних об'єднаннях відбувається з власної ініціативи дітей.

Теоретичне значення дослідження:

- поглиблено розуміння ролі ігрової діяльності як провідної в набутті позитивного морально-етичного досвіду в сензитивний період формування особистості - дошкільньому дитинстві;

- дістало подальший розвиток положення про роль гри, що в ній дитина виступає як суб'єкт діяльності, виявляючи ініціативу для розв'язання морально-етичної проблеми формування справедливих стосунків.

Практичне значення роботи полягає в розробці методики виховання справедливих стосунків між дітьми в природніх умовах ігрової діяльності старшої вікової групи дитячого садка. В дослідженні подається конкретний практичний матеріал художньо-дидактичного змісту для вихователів, застосування якого сприяє виникненню самостійного проблемного спілкування дошкільнят на змістовно-оцінній основі і як наслідок - справедливих взаємин. Розроблено методичні рекомендації, що дозволяють педагогам створювати відповідні умови для виникнення справедливих співтовариств дітей вже в дошкільньому віці.

В і р о г і д н і с т ь висновків дисертаційної роботи забезпечується системним аналізом теоретичного й емпіричного матеріалу; використанням методів дослідження, адекватних його меті і завданням, а також порівняльним аналізом експериментального матеріалу.

Н а з а х и с т в и н о с я т ь с я такі положення:

I. Виховання справедливих стосунків у дітей старшого дошкільного віку можливо здійснити в сюжетно-рольовій грі як провідній діяльності за такої організації педагогічного процесу, коли засобами формування справедливих взаємин є:

- правила спілкування, самостійно створені дітьми і прийняті ними з власної ініціативи як суб'єктами спільної діяльності;

- думка групи, вироблена на основі оцінок вчинків ровесників і самооцінок, у відповідності з прийнятими правилами, і окерована на коригування несправедливих стосунків у мікрогрупах через створення ефективних для морально-етичного розвитку справедливих співтовариств дітей.

2. Суб'єктивна активність дітей у набутті досвіду справедливих взаємин може бути досягнута за умов співпраці й залучення до спілкування на змістовно-оцінній основі й вироблення критичного ставлення до проблеми спілкування.

3. Спілкування дітей на змістовно-оцінній основі допомагає формуванню адекватних оцінок у спільній діяльності, а це сприяє залученню раніше самотніх дітей до спілкування і формуванню адекватних самооцінок, які являють собою показник прояву елементів самовиховання вже в дошкільному дитинстві.

4. Розроблена організаційно-методична система, містять в собі засоби, методи, умови й етапи роботи, працює на вста-

новлення у самоціяльних мікрогрупах оправедливих взаємини з ініціативи дітей, і це свідчить про виявлення ранніх зачатків оправедливого самокерування в дитячому середовищі.

А п р о б а ц і я і з а п р о в а д ж е н н я в практику матеріалів дослідження здійснювалося в ході експериментальної роботи. Основні положення викладено на Всесоюзній науково-практичній конференції "Психологія - перебудові народної освіти" 9 - 11 листопада 1989 р. в м.Москві, а також у публікаціях на сторінках журналів "Дошкільне виховання" та "Дошкольное воспитание".

Результати проведеної роботи запроваджуються в практику дошкільних установ через читання курсу лекцій у Київському міському інституті вдосконалення вчителів. Матеріали дослідження узагальнено цим інститутом і рекомендовано як ефективний досвід організації оправедливих стосунків дошкільнят у творчих іграх і повсякденному житті. Методичні розробки вивчаються працівниками дошкільних установ на семінарах Київського інституту вдосконалення вчителів по вихованню дітей в ігровій діяльності різними категоріями працівників - методистами районів, завідувачими, вихователями. Дослідні матеріали широко використовуються в роботі з дітьми в дитячих садках Залізничного і Ленінградського районів Києва.

Ст р у к т у р а роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури й додатку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми, визначається мета, об'єкт і предмет дослідження, формулюється його гіпотеза і завдання, вказуються методи дослідження, розкривається наукова новизна, теоретичне і практичне значення, наводяться дані про апробацію і впровадження матеріалів дослідження в практику роботи дошкільних установ.

У першому розділі "Проблема морально-етичних стосунків дітей у психолого-педагогічній літературі і практиці дошкільного виховання" розглядається стан взаємин дітей у групі дитячого садка, виділяються соціальні одиниці вікової групи - мікрогрупи, визначається характер взаємин між них у процесі спілкування в сюжетно-рольових іграх і виявляються причини, що породжують несправедливі стосунки дітей; аналізуються психолого-педагогічні дослідження з проблеми взаємин дітей з метою виділення найбільш типових причин, що призводять до нерівнозначного становища дошкільнят у мікрогрупах і як наслідок - до негативного впливу співтовариства ровесників на окрему особу; досліджується методичні засоби морально-етичного виховання класичної гуманної, а також сучасної творчої педагогіки, що дістали визначення як "педагогіка співпраці", з метою систематизації їх в ефективну модель методичного апарату виховання справедливих стосунків між дітьми; дається психологічне обґрунтування етапам педагогічного впливу на взаємини дітей з метою започаткувати справедливий спосіб спілкування, пояснюються механізми виникнення нових мотивів для перебування стосунків між дітьми.

Дослідники дитячих взаємин відзначають паралельно з позитивним впливом групи на соціалізацію дитини і певні недоліки,

що мають місце за неорганізованого спілкування дітей. Перший досвід спілкування дитина засвоює в першому дитячому співтоваристві /О.П.Усова/ в безпосередніх взаєминах з ровесниками. Яким буде цей досвід, залежить від переважаючих ціннісних орієнтацій у взаєминах.

Аналіз ряду робіт засвідчує, що для окремих дітей їхній перший досвід спілкування в середовищі ровесників не є сприятливим. Це відбувається тому, що наявна в групі ієрархія взаємин відзначається негативним впливом, який розповсюджують лідери групи з негативною морально-етичною спрямованістю. Внаслідок цього деякі діти попадають у залежне становище, а дехто абсолютно випадає із спілкування /Д.В.Артемова, К.Я.Зольццо, Я.Л.Коломінський, А.А.Рояк та ін./. Дослідники стверджують, що однією з головних причин, які породжують негативний вплив групи на особистість, є несправедливі взаємини, що виникають між дітьми. Звідси випливає, що несправедливість може бути фактором, який гальмує розвиток, і являти собою причину несприятливого психологічного клімату в групі, де вона, група, не тільки не справляє позитивного впливу на особистість дитини, навпаки працює на її пригнічення.

Справедливість у взаєминах передбачає започаткування стосунків, які відповідають морально-етичним нормам, напрацьованим суспільством. Доцільно організувати досвід засвоєння морально-етичних норм між дітьми якомога раніше, бо саме дошкільний період має вирішальне значення у формуванні особистості дитини /О.М.Леонтьєв/.

Місцем зосередження несправедливих стосунків є спілкування дітей у самодіяльних групах, в які вони об'єднуються за бажанням для спільної діяльності. Саме тут, за визначенням

О.П.Усової, має місце боротьба між добром і злом у дитячому середовищі. Тим часом, існує думка, згідно з якою домка усталених мікрогруп із негативним впливом на дітей "ззовні" не може змінити взаємин. Потрібна "делікатна робота", спроможна змінити характер спілкування /О.П.Усова/.

Положення про опосередкований вплив педагога на зміну складу дітей у самотутніх об'єднаннях з метою створення сприятливих умов для кожної дитини дістало конкретизацію в наукових дослідженнях Л.В.Артемової, К.Я.Вольцис, О.М.Гостяхіної, Т.О.Маркової, В.Г.Нечасової, А.А.Рояк та ін. Усунення негативного впливу пропонується, головним чином, через засвоєння правил поведінки з вправою в новому способі поведінки у вже існуючих групах чи у створених за ініціативою дітей нових об'єднаннях.

Проведене констатуюче дослідження підтверджує існування в переважній кількості випадків негативного впливу дітей одне на одного в мікрогрупах. Виявлено, що частина дітей виключається із спілкування ровесниками. Дані дослідження засвідчили неволоченість деяких пошкільнят своїм нерівноправним статусом. Але виходу з цього становища вони не знаходять. Було виявлено адекватність реагування дітей на норми справедливості в експериментальних умовах. Та в реальних ситуаціях вони не користувалися ними, щоб змінити становище в групі. Дослідження засвідчили, що наявна невідповідність між знанням дітей правил та їхнім застосуванням у практичних ситуаціях почасти залежить від неадекватності виховного впливу, до якого влиються.

Незважаючи на велику дослідницьку роботу щодо вивчення проблеми взаємин дітей і накопичений досвід стосовно їхнього поліпшення, сфера міжособистісних взаємин лишається однією з найскладніших у плані позитивної зміни мотивів поведінки інди-

відів і переорієнтації їх з егоїстичних на альтруїстські. Вчені відзначають, що однією з причин труднощів виховання морально-етичних взаємин є брак позитивних новоутворень особистості, за яких знання трансформуються у певні стосунки.

Ця обставина спонукає до пошуку ефективних способів організації педагогічного впливу, зокремованих на пробудження внутрішньої потенції людини /Л.С.Риготський, С.Д.Рубінштейн, Д.М.Уєнадзе та ін./ . Однією з умов формування новоутворень особистості є активність дитини, за якої вона, як суб'єкт діяльності, прагне до пізнання і є носієм набутих знань у стосунках з ровесниками /Ш.О.Амонашвілі, Л.С.Риготський, І.П.Іванов, О.М.Леонтьєв, С.Д.Рубінштейн, В.О.Сухомлінький та ін./.

Виховання взаємин передбачає педагогічну організацію групової діяльності, за якої дитина зацікавляється проблемою, окреслює зусилля на її розв'язання, бере активну участь в проведенні прийнятих нею рішень у стосунки з іншими дітьми й у такий спосіб набуває позитивного досвіду спілкування /О.М.Леонтьєв, В.М.Яковлев: С.Д.Рубінштейн, А.О.Смірнов та ін./ . Для нашої експериментальної роботи такою діяльністю було обрано сюжетно-рольову гру. Вона є провідною в початковому віці, і в ній, у першу чергу, в процесі взаємин формуються морально-етичні новоутворення /Д.Б.Ельконін/. Гра в цьому віці – функціональна тенденція психіки дитини, її актуальна потреба /Д.М.Уєнадзе/ й форма групової діяльності.

Однією з передумов забезпечення групової діяльності є правила, що регулюють стосунки між учасників групи. Осмислення цієї суми регуляторів взаємин, їх конкретизації і введення нових правил, спроможних поліпшити взаємини між дітьми в сюжетно-рольових іграх, присвячено роботи Л.В.Артемової, В.О.Гор-

Бачової, Р.І.Жуковської, Т.О.Маркової та ін.

Метов нашої роботи є створення такої педагогічної атмосфери, за якої правила взаємин будуть творитися самими дітьми, отже, будуть для кожної особистості значущими.

Інтеріоризація знання правил відбувається не за схемою "зовнішнє у внутрішнє", а за принципом "зовнішнє через внутрішнє" /С.Л.Рубінштейн/, що може бути досягнуто за умови переорієнтації суб'єкт-об'єктних взаємин - "суб'єкт/педагог/ --- об'єкт/дитина/" на суб'єкт-суб'єктні - "суб'єкт/педагог/ --- суб'єкт/и/ /дитина/літи/", де дитина, докладаючи самостійних зусиль, засвоюватиме правила, необхідні особисто їй для налагодження позитивних взаємин з ровесниками.

Однак, у цій ситуації виникає проблема - як поєднати актуальні потреби дитини з необхідністю вольовим зусиллям підкоритися правилам, інтеріоризувати їх, зробити внутрішньою потребою особистості.

Такий якісний змін може сприяти виконання свідомої поведінки на рівні об'єктивації, поведінки, скерованої установкою на вдоволення актуальної потреби, що виникає в дитини в даний момент, але водночас притаманній і іншим дітям. Слід сказати, що в подальшому ця потреба, можливо, знов виникне у даного індивідуума. Підпорядкування дитини вимогам правил, вміння бачити в них користь для всього гурту дітей і через прийняття їх більшістю членів групи - для себе особисто сприяє переходові від імпульсивної поведінки на рівні неусвідомленої установки до поведінки вольової, тобто на рівні об'єктивації поведінки свідомо мотивованої.

Існуючий зворотний зв'язок між установкою і поведінкою - на установку діють свідомість і поведінка /Д.М.Узнадзе/ - дозволяє впливати на зміну поведінки дитини, допомагає дитині

вивільнитися з полону імпульсивної поведінки й підняти її свідомість на якісно новий рівень. Тільки тоді дитина зможе побачити й оцінити і вчинки ровесників, і свої власні, зможе регулювати взаємини усвідомлено справедливо.

Організувати роботу по формуванню в дитини нових соціально вагомих установок дозволяє практична інтерпретація теорії Л.С.Виготського про рівень актуального й зону ближнього розвитку.

Дитина опановує вольовою поведінкою в діяльності, йдучи до неї шляхом спроб і помилок. Однак, є можливість їй пройти цю дорогу швидше і з найменшими зусиллями. З цієї метою дітям допомагали збагнути переваги виконання правил всіма гравцями. Заохочували їхнє прагнення встановити нові стосунки, що було наслідком виникнення нових установок. Допомогти дитині опанувати знаннями, що лежать у зоні ближнього розвитку - один із принципів педагогіки співпраці. "... У співпраці, - зауважує Л.С.Виготський, - дитина може зробити завжди більше, ніж одноосібно". Випереджувальне навчання, за Л.С.Виготським, дозволяє дитині у найкоротший строк перейти на більш високу стадію психічного розвитку.

Для того, щоб поведінка у відповідності з правилами стала потребою дитини, необхідна активна діяльність самої дитини як суб'єкта щодо їхнього засвоєння і інтеріоризації. Організація спілкування дітей на змістовно-оцінній основі в процесі створення ними правил і введення їх у стосунки сприяла виникненню суб'єктивної активності дошкільнят. Навчання оцінній діяльності було одним із важливих компонентів процесу засвоєння норм справедливості між дітьми /С.Г.Якобсон і роботи, виконані під її керівництвом/. Роботу було спрямовано на фор-

мування оцінки й самооцінки поведінки дошкільнят.

Змістова оцінка стосунків дошкільнятами була інструментарієм, який дозволяв їм самостійно встановлювати у своєму співтоваристві взаємини на справедливих засадах.

Організація педагогічного процесу щодо створення дітьми правил передбачала залучення при цьому емоційної сфери дитини. З цією метою в роботі широко представлено невербальні комунікативні засоби - інсценівки з ляльками, вистави лялькового театру, ігри тощо.

Методика формування справедливих стосунків і на їхній основі спілкування враховувала існуючу проблему міцності знань і навичок. З метою виробити навички справедливого спілкування використовувались практичні методи, переважно вправи для закріплення нових утворень у психіці дитини /Б.Г.Анан'єв, Л.С.Виготський, О.П.Усова та ін./.

У другому розділі "Методика виховання справедливих взаємин між дітьми старшого дошкільного віку" розкривається зміст і послідовність формуючого експерименту, дається порівняльний аналіз результатів дисертаційного дослідження.

Формуючий експеримент проводився в групі дітей шостого року життя. Велосю спостереження над самодіяльними групами дітей. Дослідження показало наявність несправедливих взаємин у групах. Це знаходило свій вияв переважно в фіксації позицій керівництва-підкори, бракові правил, що дозволяли б мати однакові права на користування благами дитячого співтовариства, а також влючення окремих дітей із процесу спілкування, так звані "самотні діти" в групі дитячого салка. Планувалося змінити стосунки між дітьми всередині наявних груп.

Методика формульного експерименту складалася з двох етапів. Перший етап передбачав організацію суспільної активності у взаєминах в процесі створення літими правил поведінки в сюжетно-рольових іграх через навчання змістовній оцінці взаємин. Психологічним інструментом суспільної активності є потреби, мотиви, інтереси й установки що виявляються у спільній діяльності /Б.Г.Ананьєв, О.М.Леонтьєв, Л.С.Рубінштейн та ін./, через це вона може сприяти застосуванню дитячою актуальних для неї правил поведінки.

Було проаналізовано конфлікти, які мають місце в час ігор, виділено й визначено найтипівші правила, дотримання яких могло б сприяти встановленню справедливих взаємин. Психологічні особливості сприймання в дошкільному віці визначили вибір наочних і практичних засобів у навчанні правил поведінки. Ознайомлення дітей із ситуаціями виконання чи порушення того чи іншого правила здійснювалось за допомогою авторських моделей ляльок і персонажів лялькового театру. Створенню середовища активного спілкування, керованого педагогом, сприяло читання спеціальних лідактичних оповічань на актуальну тематику, що торкалися інтересів дітей в їхніх стосунках між собою.

Ознайомлення з правилом починалося не зі словесного його формулювання, а з показу проблеми, що виникає за його невиконання. Робота скеровувалась на самостійне видоблення дошкільнятами правил і передбачала співробітництво педагога з дітьми в процесі навчання змістовній оцінці різних типів вчинків, що виникають у конфліктних ситуаціях. Вона передбачала ряд послідовних етапів - від привертання уваги до існуючої проблеми і навчання оцінювати вчинки персонажів інсценівок до

встановлення позитивно-критичних взаємин між дітьми у відповідності із прийнятими правилами.

Научно розкрити перел дітьми проблему конфлікту внаслідок невиконання правил допомагали інсценівки у формі морально-етичних п'єс із використанням ляльок. Перша частина, розроблена дорослим, показувала несправедливі стосунки між дітьми, що призвело до конфлікту. Друга частина, де висвітлювалась правильна поведінка, набувала форми підсумку дискусії між дітьми. Ця дискусія була скерована на аналіз та оцінку конфліктної ситуації. В кінцевому наслідку діти самостійно пропонували шляхи розв'язання проблеми і формулювали правило, виконання якого регулювало взаємини учасників інсценівки.

В процесі експериментальної роботи було доведено ефективність обраного ходу щодо ознайомлення з правилами поведінки - в першу чергу демонстрації негативного боку взаємин. Саме ефект негативності сприяв великою мірою тому, що приверталася увага до явища. Він відзначався більшою інформативною вартістю і спонукав дітей до активності в їхніх судженнях щодо побаченого. Спостерігалася міжособистісна узгодженість в оцінці негативної поведінки, що сприяло в подальшому формуванню однакового ставлення до негативної поведінки. За даними дослідження ефекту негативності /Я. Чапинський/ на процес формування уявлень у сфері морально-етичного виховання негативна інформація справляє набагато сильніше враження, ніж позитивна.

Послідовність роботи щодо організації суспільної активності дітей, скерованої на вироблення ними правил стосунків, була такою:

I. Привертання уваги до проблеми несправедливих взаємин. На цьому ступені емоційно демонструвалися можливі несправедливі й агресивні форми поведінки, що виникають внаслідок браку правила - регулятора стосунків. Тут важливе чуттєве сприйняття проблеми й адекватне емоційне реагування на неї.

II. Навчання оцінювати поведінку в процесі аналітичної діяльності. Мета цього ступеня - залучення до активного обговорення побаченого. Негативні емоційні враження сприяли активності дошкільнят в оцінці негативних вчинків.

III. Пошук шляхів виходу із виявленого конфлікту. Заслуховувалися всі пропозиції дітей. Самостійне прийняття рішення мало велике значення для наступного вироблення правила. Оцінювався й програвався позитивний варіант поведінки.

IV. Вироблення еталону поведінки. У процесі оцінки двох типів поведінки як результат колективного обговорення вироблявся еталон поведінки. Під час цього переслідувалась мета зафіксувати обрану форму поведінки, що справедливо задовольняла обидві конфліктуючі сторони. Еталон полегшував дітям процес оцінної діяльності.

V. Втілення еталона в правило. Еталон міг стати регулятором дитячих взаємин і сприяти їхній зміні за умови його втілення в правило. Правило формулювалося і приймалося всіма членами групи. Педагог допомагав зафіксувати формулювання виробленого правила і утримувати його в дитячій увазі доти, поки в процесі вправ правило засвоювалося більшою частиною групи.

Відтак діти, засвоївши правило, ставили вимоги щодо його виконання перед порушниками норм поведінки. Отже правило ви-

роблялося самими дошкільнятами і ставало для них особистіст-но значущим. Тому діти виявляли активність щодо його утверд-ження у своїх стосунках.

Другий етап був скерований на формування гро-мадської думки в групі дошкільнят як регулятора справедливих взаємин між дітьми. Ми передбачали, що цього можливо досягти за таких умов: якщо створені дітьми норми стануть внутрішніми регуляторами поведінки кожної дитини і якщо група буде ставити вимоги до кожного свого члена щодо виконання прийнятих правил.

Співпаданню однакових вимог усіх учасників до вчинків кож-ної дитини може являти собою громадську думку дошкільнят /Л.В.Артемова/.

В дослідженні процес формування в дітей думки поєднано в систему певних стадій, що передбачають різнобічні вправи.

I. Ситуативне закріплення знань про справедливі стосунки. Воно проводилось перед безпосереднім спілкуванням дітей у сюжетно-рольових іграх, де мали місце життєві ситуації, ідентич-ні розглянутим при виробленні правил. Ця частина роботи надава-ла дітям можливість ще раз осмислити й закріпити вироблені пра-вила спілкування. З цією метою ще раз програвалися найважливіші фрагменти інсценівок чи пропонувалася для аналізу ситуативна оповідь. На цьому етапі в дитини змінювалася установка й вона передбачала регулювання поведінки на вольовому рівні /Д.М.Уз-надзе/.

II. Вправи на засвоєння справедливої поведінки в сюжетно-рольових іграх. На цій стадії формувалося вміння співвідносити поведінку з прийнятими правилами й давати адекватну оцінку вчинкам товаришів. У процесі вправ вироблялося критичне мислен-ня, що спиралося на аналіз та оцінку вчинків. Із введенням но-

вих правил завдання ускладнювалось, виникала необхідність втримувати в пам'яті дедалі більший обсяг знань. Дитина звичайно аналізувала й оцінювала ситуації й сама не робила необдуманих вчинків. Так відбувалася інтеріоризація зовнішніх вимог у внутрішні умови особистості /С.Л.Рубінштейн/.

Невідповідність поведінки окремих дітей правилам, внутрішньо прийнятими дитиною, являла собою причину початку свідомих змін партнерів чи зміну взаємин між попередніми партнерами. Починалося залучення до спілкування малоактивних дітей і освоєння ними раніше недоступних ролей. Так змінювалося їхнє місце в несправедливій ієрархії. Варто відзначити, що зміна позиційних ролей не дала швидкого результату для малоактивних дітей, але вони пістиали можливість у вправах підвищувати рівень своїх ігрових умінь.

III. Осмислення результатів повелінки у відповідності з прийнятими правилами. Увага дітей скеровувалась на аналіз вчинків і на результати їх наслідків для інших учасників ігрового об'єднання.

Слід відзначити, що на цьому етапі виник потік взаємних скарг дітей, а це свідчило про те, що учасники гри засвоювали правила повелінки неолночасно. Скарги розглядалися нами як ще одна можливість для вправи в аналізі повелінки. Аналіз скарг помітно змінив на краще стосунки між довесниками в мікрогрупах. На цій стадії роботи вже з'являлася громадська думка про поведінку окремих дітей — оліні відзначалися справедливим підходом до ситуації, інші звертали на себе увагу невиконанням вимог, виблених дітьми вимог.

IV. Поглиблення емоційних переживань щодо результатів поведінки. Було організовано ситуацію, що сприяла продовженню то-

го емоційного стану, що виник як наслідок стосунків - і позитивних, і негативних - з метов більш глибокого засвоєння знань, що пройшли через почуттєву сферу. Було створено наочний посібник "Гарячі колоски серце". Вправа з селіями оприяли обміленню литинос власної поведінки, вони півволили учасників до самооцінки, а також відбувалося формування громадської думки.

Цей прийом переконав нас у тому, що переживання посвіду негативної поведінки, за умови, що їй дано змістовну, зрозумілу литині оцінку, пробуждає в учасниках три бажання не повторювати зробленого й породжує прагнення наслідувати заохочувальні взірці поведінки.

У. Вдосконалення навичок справедливого спілкування в комічних ситуаціях. Включення позитивних емоцій литей у навчання з допомогою гумору сприяло тоглибленню умінь аналітичної діяльності. Сміх литей під час гумористичних інсценівок являв собою результат пізнавального процесу, бо виникав внаслідок порівнянь і оцінки суперечностей у взаєминах.

УІ. Закріплення в литей думки про справедливі стосунки у змодельованих ситуаціях. Залежно від засвоєння правил у природних умовах спілкування завдання ускладнювалося. Дітям пропонувалися ситуації, які вхопили в протидіччя із усталеною громадською думкою. Потрібне було лвершене вміння в аналітичній діяльності, а також тверді переконання у відстоєванні власної думки. Такі ситуації утврджували литей у їхньому правильному виборі.

УІІ. Формування й закріплення в литей самооцінки взаємин із ровесниками. Проводилися групові й конфіденціальні бесіди з дітьми типу "Хто у нас в групі справедливий?", "Кого з литей можна назвати гарним товаришем?", "Що мені потрібно змінити в своїй поведінці, щоб бути справедливим?" і т.ін. Багато хто з

дітей виявляв достатню самокритичність, що засвідчує глибину набутих навичок і сформовану адекватну самооцінку.

Позитивним результатом у зміні стосунків сприяла запрограмована модель, що запроваджувалась у спілкуванні дітей протягом всіх висвітлених раніше етапів. Роботі над кожним новим правилом відводився тиждень, протягом кожного дня інтенсивно застосовувалися розмаїті засоби для його засвоєння. Залежно від появи здатності аналізувати поведінку в сюжетно-рольовій грі, дітям демонструвалося, що сформовані вміння можуть бути використані в нових умовах спілкування. Переносючи засвоєний спосіб спілкування на інші види діяльності, діти оцінювали учасників мікрогруп за їхнім ставленням до правил справедливості.

Більшість дітей розуміла значення обраних ними правил, за яких кожна людина відчувала себе захищеною і мала рівні права в своєму співтоваристві.

Порівняльний аналіз вихідних і контрольних даних, проведений по закінченню дослідницької роботи, показав перебудову, що відбулася в структурі експериментальної групи, і зміну позиційних ролей дітей – зменшення кількості залежних стосунків "керівників" і "підлеглих" і зростання віноправних взаємин співробітництва.

Практичні і наочні методи, обрані за основні в роботі, дозволили залучити дитину до зацікавленої участі у виховному процесі в ролі суб'єкта, що поліпшує довколишні взаємини і себе в них.

Виявлені позитивні зміни в структурній перебудові мікрогруп без прямого втручання педагога і якісна зміна взаємин дозволяють зробити висновок про ефективність розробленої методики.

Проведене дослідження підтвердило висунуту гіпотезу і да-
ло підстави зробити такі висновки.

1. Встановлено, що однією з причин виникнення негативного
взаємозв'язу дітей у мікрогрупах і їхнього нерівнозначного ста-
новнища є несправедливі взаємини у спільній діяльності, які ви-
никають переважно за браком правил, - регуляторів стосунків, а
також через розходження між знаннями про правила і їх справжнім
застосуванням для регуляції проблем, що виникають.

2. Ігрова діяльність, як провідна в дошкільному віці, може
бути використана для формування справедливих стосунків за тако-
го педагогічного керівництва спілкуванням дітей, коли мислення
дошкільнят скероване на самостійне вирішення виникаючих супе-
речностей і створення правил справедливого спілкування у оуміс-
ній діяльності з ініціативи самих вихованців.

Самостійно розроблені дітьми правила в процесі оупільної
активності у взаєминах були актуальними і приймалися для регу-
ляції взаємин на оправедливій основі. Їх застосування у вирі-
шенні конфліктних ситуацій контролювалося дитячим співтовари-
ством без прямого втручання педагога.

3. Суб'єктивну активність дітей можливо забезпечити в умо-
вах педагогіки співпраці, бо її засоби скеровані на пробудження
внутрішніх потенцій індивідуума. Вони сприяють прилученню дити-
ни до активної діяльності в ході змістовної оцінки процесу спіл-
кування у відповідності з виробленими правилами оправедливих
взаємин.

4. За цілеспрямованого педагогічного керівництва у групі
дошкільнят виникнула громадська думка, що ґрунтується на
співпаданні сукупних оцінних суджень стосовно виконання чи по-
рушення запроваджених правил.

Громадська думка стала інструментарієм, за допомогою якого діти без прямого втручання педагога створили ефективні для морально-етичного виховання справедливі співтовариства.

Регулювання стосунків власними силами членів самодіяльних об'єднань є початком самокерування в групі ровесників дитячого садка.

5. Спілкування, організоване на змістовно-оцінних засадах, дозволило залучити до діяльності самотніх дітей. Суспільна активність, що виникала у взаєминах, прислужилася виявленню морально-етичних якостей таких дітей. Вироблені й засвоєні етичні норми спілкування сприяли переглядові оцінок між дошкільниками.

Отже, виникненням справедливих взаємин було створено умови для сприятливого розвитку кожної дитини в мікрогрупі й засвоєння нею соціального досвіду в період становлення особистості.

6. Дослідження показало, що за справедливих взаємин у процесі змістовно-оцінного спілкування в дитини з'являється оцінне ставлення до себе й виробляється поведінка на рівні об'єктивності, що являє собою прояв елементів самовиховання у дошкільному віці.

7. Виявлено, що наявна незадовільна ситуація у прийнятті дітьми правил справедливого спілкування має однією з причин неадекватність використовуваних з цією метою прийомів навчання. На відміну від дидактики, практичні прийоми у виховному процесі дитячого садка посідають незначне місце, а тим часом саме вони дали найкращий результат в оволодінні знаннями й умінням. Отримані результати дослідження підтверджують таку думку.

8. Виховання справедливих стосунків між дітьми старшого дошкільного віку забезпечується організаційно-методичною системою, що містить у собі педагогічну організацію проблемних наочних ситуацій, спілкування дітей одного з одним та з педагогом на оцінно-змістовній основі, використання розробленого практичного матеріалу – оповідань, сценаріїв, інсценівок, створення комплексу методів педагогічного керівництва спілкуванням дітей, поетапність впливу на формування навичок.

Проведене дослідження дає можливість практично формувати справедливі взаємини між дітьми дошкільного віку в дитячому садку під час морально-етичного становлення особистості.

Проблема формування справедливих взаємин не вичерпується даним дослідженням. Необхідне подальше вивчення того, як діти переносять навички справедливого спілкування на інші види спільної діяльності, на нове, незнайоме для них оточення. А, також, що надто важливо, потрібне подальше вивчення міцності цих навичок у майбутньому – в шкільному середовищі.

Основний зміст дисертації висвітлено автором в таких публікаціях:

1. Поодинокі? Разом! Діагностика і зміна взаємин дітей у грі. // Дошкільне виховання. – № 4. – 1988. – С. 20-21.

2. Виховує ... лялька. Навчання дітей нормам взаємин. // Дошкільне виховання. – № 10. – 1988. – С. 20-21.

3. Игра – детская школа нравственности. // Дошкільное воспитание. – № 1. – 1989. – С. 29-33.

4. О воспитании общественной активности. // Дошкільное воспитание. – № 11. – 1989. – С. 50-52.

5. Становление нравственных отношений дошкольников группы детского сада в педагогике сотрудничества. // Тезиси Вресолек-

ной научно-практической конференции "Психология - перестройке народного образования" /9-11 ноября 1989 г./ . -М.: Изд-во МГУ, 1989. -С.154.

6. Міні-стадіони в групових кімнатах. //Дошкільне виховання. - № 3. -1993. -С.12-13.

Ин-т "Укрспиродхоз" 1989г.

Зказ № 397 Тираж 110

AB 30.706